

A III. Egri szójegyzék és a 18. századi magyar zsványnyelvi glosszáriumok kapcsolatai

KIS TAMÁS

1. Az I. Egri szójegyzék 2020-ban fellelt első (EgriSzj.I-1.) és harmadik (EgriSzj.I-3.) példányának (KIS 2020a) köszönhetően nemcsak az ismert 18. századi zsványnyelvi emlékeink száma növekedett, de a korábban önállóaknak vélt Piarista és Egri szójegyzékek közötti kapcsolatra is fény derült, minek köszönhetően a korábban számontartott öt független glosszárium¹ helyett ma három 1775–1782 között keletkezett zsványnyelvi szójegyzékcsoporthoz beszélünk: a Miskolci szójegyzékről (MiskSzj.), a négy példányból álló Egri szójegyzékekről (EgriSzj.) és a három példányt magában foglaló Böszörményi szójegyzékekről (BöszSzj.). (A szójegyzékek rövid áttekintését lásd KIS 2020b: 195–199.)

Az Egri és a Böszörményi szójegyzékcsoporthoz belül a szójegyzékpéldányok egymáshoz való viszonya, a másolás iránya, keletkezési sorrendjük stb. tisztázottan tekinthető, azonban a Miskolci, az Egri és a Böszörményi szójegyzékek (szójegyzékcsoporthoz) közötti kapcsolat mindmáig feltáratlan. Egyedül azt tudjuk adatokkal alátámasztva bizonyítani, hogy az egymástól függetlenül keletkezettnek tűnő MiskSzj. és EgriSzj. készítői ismerték egymás gyűjteményeit.² Annak lehetősége is felvetődött, hogy a BöszSzj. összeállítója felhasználta az EgriSzj. és esetleg a MiskSzj. egy Böszörménybe került másolatát (KIS 2020b: 201). Az EgriSzj. és a BöszSzj. összefüggéseit vizsgálva annyi már korábban is kiderült, hogy egy-két nyom (például a *kajzer* és a *tisztartó* szó megléte) a EgriSzj.II. egy előzményétől vagy másolatától továbbvezet az I. Böszörményi szójegyzékhez. Rendkívül feltűnő a két glosszárium szókészletének majdnem teljes egyezése, ráadásul az BöszSzj.I.-ben különbségként mutatkozó négy szó is (*Meg topánkásodott, Ruhi, Kútazni, Nyalavi nyelv*) mind megmagyarázható a

¹ Miskolci szójegyzék, Piarista szójegyzék, Zsvány Szók, Hajdúsági (más néven Jablonczay-féle) szójegyzék (és ennek nagy számú másolatai és közzétételei), Egri szójegyzék (vö. Kis 2011).

² Almásy József 1775. december 6-án ezt írta Vécsey László egri püspöki fiskálisnak Miskolcra küldött levelében: „az adnectalt [‘mellékelt’] Vocabulat kedvesen veszük, melyet ha együve Kapcsolunk az nálunk le irot Szavakkal, majd közel egy Nyelv telik belüle ezel.” (MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/1. csomó).

EgriSzj.II.-ben és az BöszSzj.I.-ben meglevő más szavakkal, amelyekről az adatközlőknek ezek eszükbe juthattak (KIS 2020a: 280).

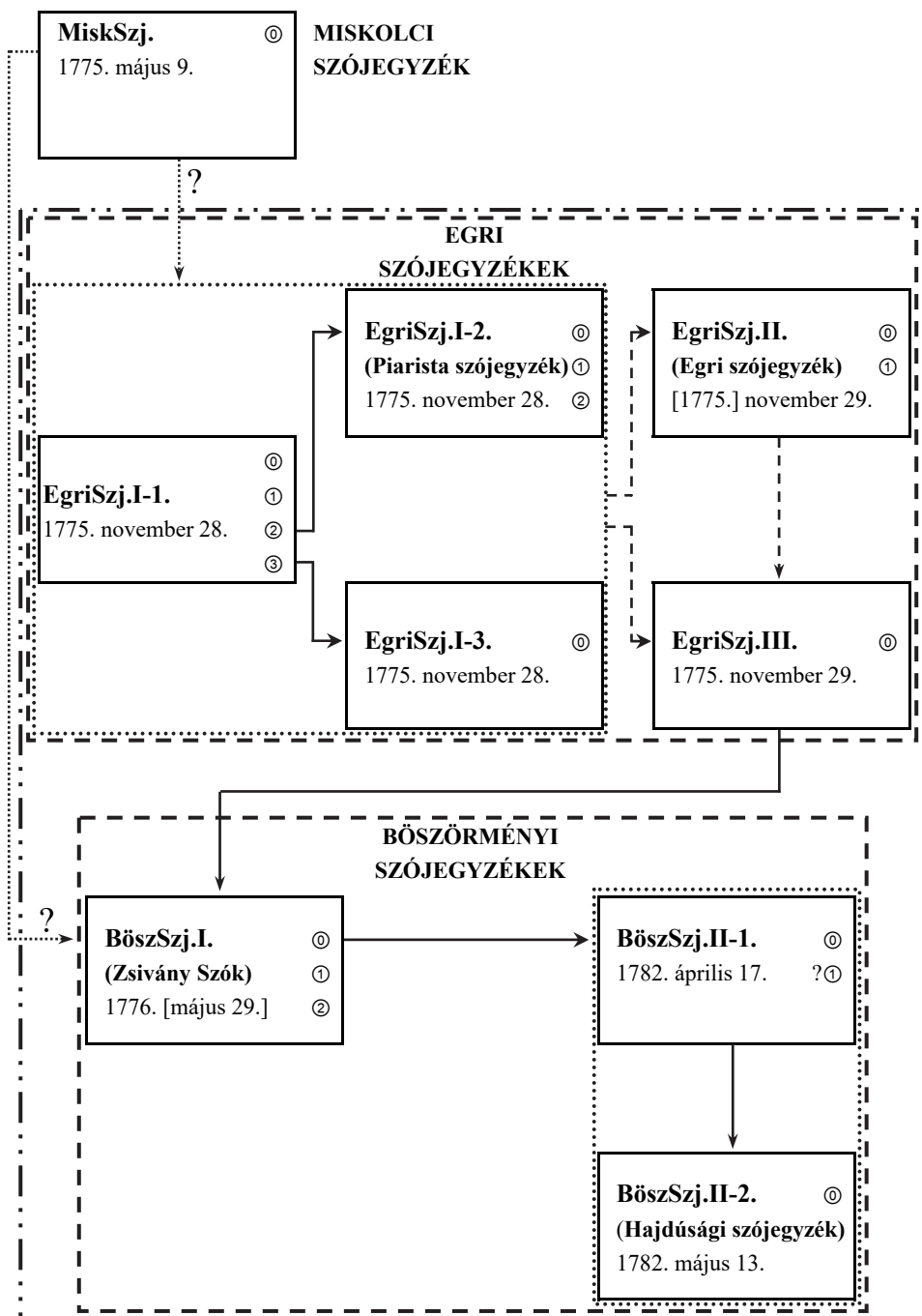
2. Azt az EgriSzj. és a BöszSzj. viszonyát illető alapvető kérdést, hogy van-e kapcsolat a két szójegyzékcsoport között, igazából már az előbbi bekezdésben elmondottak alapján is megválaszoltak vehetjük, hiszen ha két szójegyzék négy, illetve öt szó kivételével ugyanazokat a lexémákat tartalmazza (nem egyszer azonos sorrendben), akkor igen nehéz lenne vitatni, hogy rendkívül szorosan összefüggenek, azaz szinte teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a pár hónappal korábban keletkezett EgriSzj.-et felhasználták, sőt alapul használták a BöszSzj. elkészítéséhez. Megválaszolando kérdés maradt azonban a felhasználás mikéntje (az Egerben gyűjtött anyagot ellenőrizték-e Böszörményben, kikérdezték-e a Hajdúkerület törvényszéke által fogva tartott vásári tolvajoktól így állítva össze az ottani zsványnyelvi szójegyzéket), és az sem tisztázódott egészen mostanáig, hogy az 1775-ös egri szójegyzékek közül vajon melyikkel van szorosabb kapcsolatban az 1776-os böszörményi.

Egy a kecskeméti levéltárban a közelmúltban fellelt újabb zsványnyelvi szójegyzéknek köszönhetően azonban ezek a kérdések is megoldódtak: kiderült, hogy a Zsvány Szók néven is ismert I. Böszörményi szójegyzék apró eltérésektől eltekintve pontos másolata ennek az újabb, eddig nem ismert, nem publikált egri zsványnyelvi glosszáriumnak, a III. Egri szójegyzéknek.

Ebben a cikkben a 2021 végén előkerült III. Egri szójegyzéket mutatom be, és egyúttal szólok mind a EgriSzj.III.-nek az Egri szójegyzékeken belüli helyzetéről, mind pedig arról, hogy e szójegyzék miként módosítja eddigi tudásunkat a 18. századi zsványnyelvi glosszáriumok kapcsolatairól. (A zsványnyelvi szójegyzékek összefoglaló áttekintését lásd az 1. ábrán a 129. oldalon.)

3. A EgriSzj.III. nem tekinthető napjainkig lappangó szlengemléknek, hiszen bizonyára számos történész, helytörténész, néprajzos szakember találkozott már vele a kecskeméti levéltárban kutatva, azonban a nyelvészek között teljességgel ismeretlen volt. Tudtommal eddig sem egészében, sem részleteiben nem publikálták, sőt annak sem találtam nyomát, hogy egyáltalán a létezését megemlítette volna valaki. KÜRTI LÁSZLÓ a Felső-Kiskunság betyárjairól írva idéz ugyan a EgriSzj.III.-et is tartalmazó feljegyzésből, de a szójegyzéket vagy belőle példákat nem említ, pusztán arról értesülhetünk, hogy a „banda működésének volt még egy jellegzetessége: a tolvajnyelv, valamint a speciális csak általuk értett szavak használata” (KÜRTI 2006: 375, vö. KÜRTI 2019: 349).

A III. Egri szójegyzék a már ismert Egri szójegyzékek csoportjába tartozik, annak önálló darabja. Eredetije — hasonlóan az EgriSzj. többi példányához — 1775-ben keletkezett egy vásári tolvajok ellen indított per során, azonban az itt bemutatandó példánya nem a 18. századi eredeti irat, hanem annak egy, a 19–20. század fordulója táján fennmaradt másolata, amit SZILÁDY KÁROLY feljegyzései őriztek meg számunkra.

1. ábra. Zsiványnyelvi szójegyzékek. (A számok az adott példány módosításait jelzik:
 ◎: alapváltozat (lejegyzés), ①–③: 1–3. javítás, kiegészítés)

3.1. SZILÁDY KÁROLY (1865–1934) kecskeméti levéltárnok, múzeum- és könyvtárigazgató volt. 1897-ben lépett levéltárosként a város szolgálatába, fő feladatául az évtizedek alatt felgyülemlett könyvek nyilvántartásba vételét és kezelését kapta. 1901-től 1911-ig (az önálló könyvtár megalakulásáig, amelynek első vezetője lett) az egy intézményként működő levéltár, múzeum és könyvtár igazgatójaként dolgozott (LISZTES 1990, PÉTERNÉ–SZABÓ–SZÉKELYNÉ 1992: 234–235).

SZILÁDY — bár erre vonatkozó adatokat nem találtam — levéltárosi évei alatt (1897–1910), de lehet, hogy egészen 1934-ig³ feljegyzéseket készített a Kecskemét város történetéhez kapcsolódó régi iratokból. Ezek az eredeti jegyzőkönyvekből és egyéb forrásokból kimásolt anyagok több kötetbe kötve Kecskeméten a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárában található „Szilády Károly levéltárnok, könyvtáros kecskeméti vonatkozású feljegyzései” cím alatt (jelzete: MNL BKML XV. 22.).

SZILÁDY „Másolatainak egy kötete az 1656-1664. évi jegyzőkönyvek anyagából készült. A kiváló történeti érzékkel rendelkező [!] könyvtáros igen szerencsésen emelte ki azokat a témákat, amelyek a város lakosait és annak vezetői[t] leginkább foglalkoztatták ezekben az években. (...) Lényegesen terjedelmesebb, két kötetet kitevő anyag az a további másolata, amit a XVII-XIX. század közötti jegyzőkönyvekből, levelekből és egyéb dokumentumokból gyűjtött össze” (IVÁNYOSI-SZABÓ 1996: 20).

3.2. Az egykori levéltáros-könyvtáros kuriozítás iránti érzékét mutatja, hogy gyűjtésébe belekerült egy Egerben készült törvényszéki irat is, amely egy vásári tolvaj vallomását és egy a tolvajok nyelvét bemutató szójegyzéket tartalmaz. A margóra írott megnevezés szerint a „XXVIII. Tolvaj élet és nyelv” címet viselő másolat a „dr. Szilády Károly jegyzetei: Adatok Kecskemét város történetéhez I.” feliratú kötetben található (MNL BKML XV. 22., 1. kötet, 146–153).

A SZILÁDY által lemásolt irat az Egerben 1775. szeptember 29-én elfogott Kovács János (Ferenc) 1775. november 29-i keltezésű vallomása: „Extractus fassionis Joannis Kováts, alias Francisci Kováts captivi asylantis Agriae propter furtum anno 1775. die 29-a 7-bris [Septembris] in nundinis intercepti; anno eodem 1775. die 29-a Novembris coram figura incl.[itae] Sedis D[omi]nalis Ep[iscop]atus Agriensis Agriae celebratae, elicita.”⁴ (146).

³ Az Elektronikus Levéltári Portálon elérhető fondjegyzék szerint SZILÁDY feljegyzései 1890–1899 között készültek (<https://www.eleveltar.hu/kereses?selectedTab=structure>). Ha ez az adat pontos, akkor már levéltárnoki állásának elfoglalása előtt is jegyzetelte a megítélése szerint történeti értékkel bíró adatokat a levéltárban.

⁴ Kivonat Kovács János, másképpen Kovács Ferenc oltalomkereső fogoly, akit Egerben tolvajlás miatt 1775. szeptember 29-én a vásáron fogtak el, ugyanabban az évben 1775. november 29-én az Egri Püspökség Egerben tartott tekintetes Úriszékének színe előtt felvett vallomásából. (A latin szöveg magyarra fordításáért M. NAGY ILONÁNAK szeretnék köszönetet mondani.)

A Szent Mihály napi vásárban elkövetett lopások miatt vád alá helyezett Kovács Jánosnak két másik vallomása is ismeretes az egri földesúri bíraskodás úriszéki iratai között,⁵ de a SZILÁDY révén Kecskeméten megőrződött irat nem azonos ezek egyikével sem, leginkább a terjedelmesebbik egri vallomás⁶ megszerkesztett összefoglalásának tűnik, mint címe mondja: annak „extractus”-a, kivonata.

SZILÁDY — egy levéltárostól eléggé meglepő módon — nem adja meg másolata pontos forrását, a „XXVIII. Tolvaj élet és nyelv” fejezet végén (153) csak ennyit közöl: „Fenyítő iratok 1782.” A kecskeméti levéltárban átnéztem az 1775–1776. és az 1782. évek fenyítőperes anyagát a Koháry család Kecskemét városi úriszékének iratai között (MNL BKML IV.1517.b. 9–11. és 14–15. doboz), azonban nem sikerült rábukkannom a dokumentum eredetijére, így a vallomást és a zsványnyelvi szójegyzéket csak a SZILÁDY által (véltetőleg 1900–1910 táján) készített modern másolatból ismerhetjük. Fontos azonban megjegyezni, hogy a EgriSzj.III. másolat volta nem befolyásolja a szójegyzék szlengtörténeti felhasználhatóságát, ugyanis „Szilády Károly másolataiban általában gondosan követi az eredeti írásmódot. Rögzíti a szövegolvasattal kapcsolatos bizonytalanságokat is” (IVÁNYOSI-SZABÓ 1996: 20).

4.1. A III. Egri szójegyzék Kecskeméten fennmaradt példánya SZILÁDY „XXVIII. Tolvaj élet és nyelv” címet kapott bejegyzésének utolsó két lapján, a 152–153. oldalon olvasható. Tördelése eltér az EgriSzj.-ből (ugyanígy a Misk-Szj.-ből és a BöszSzj.-ből) ismert tagolástól: míg a 18. században a lejegyzők szótárszerűen írták a sorokat (egy sorban egy zsványnyelvi szó és annak jelentésmegadása áll), SZILÁDY margótól margóig írta a szöveget, minek következtében két-három szótári egység⁷ is egy sorba került, igaz ugyan, hogy az egyes szótári egységeket gondolatjelekkel és a szótári egységek végére kitett pontokkal tagolta.

A szöveg másolása során SZILÁDY kis mértékben módosíthatta a bő száz évvel korábbi iratok helyesírását, egyféle egységesítést (normalizálást) hajtott végre. Ennek egyik nyoma, hogy a zsványnyelvi szavak első betűjét következetesen nagybetűkkel írta, a szótári egységeken belüli, az eredetiben (különösen a főnevek esetében) feltételezhetőleg használt nagy kezdőbetűket viszont kisbetűkre

⁵ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/1. iratcsomó és MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó = BFL IV. 1223. e. 13. doboz, 1552. iratcsomó. Ezek között az iratok között található az egri levéltárban az EgriSzj.I-1. és az EgriSzj.I-3.

⁶ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó.

⁷ *Szótári egység*-ként a szójegyzékeknek azokat az „elemi részecskéit” (vö. ÚJVÁRY 1962: 7), „kváziszócikkeit” említem, amelyek lexikográfiai értelemben megfeleltethetők a szótári szócikkeknek: egy (ritkábban több) zsványnyelvi szót és annak (azoknak) értelmezését tartalmazzák jól azonosítható, a többi hasonló szótári egységtől világosan elkülönülő (a 18. században önálló sorokba írott) formában.

cserélte. Az is jól látható, hogy SZILÁDY a 18. századi szójegyzékekben tapasztaltnál sokkal következetesebben alkalmazta az egybe- és különírást. A saját írásgyakorlatához való közelítés mutatkozik meg a zsványnyelvi glosszáriumokban következetesen *tisztartó*-nak írt szó *tiszttartó*-ként való lejegyzésében is.

Biztosan azonosítható másolási hiba csak három van a szövegben (*Zagy* ɔ: *Gagy*, *Csoltovay* ɔ: *Czoltovajj*, továbbá a 38. szótári egység értelmezésének végéről hiányzik a *nélkül* szó), de ezekről — mivel a EgriSzj.III. fellelt példánya másolat — nem tudhatjuk, hogy a hiba a EgriSzj.III. 1775-ös eredetijének lejegyzésekor keletkezett-e, vagy a huszadik századi másoló tévesztett (én magam ez utóbbira gyanakszom).

Mivel a SZILÁDY-féle lejegyzés eredetije nem áll rendelkezésünkre, a másolat hitelességének megállapítása csak közvetve lehetséges: egyrészt összevethetjük az I. és a II. Egri szójegyzék adataival, de még megbízhatóbb eredményre jutunk, ha a Kecskeméten fellelt glosszáriumot az I. Böszörményi szójegyzékhez hasonlítjuk, aminek első, javítások előtti változata nem más, mint a EgriSzj.III. egy példányának 18. századi másolata. A két szójegyzék összevetése alapján (a BöszSzj. és az EgriSzj. közötti kapcsolat részleteiről a 140–143. oldalon bővebben írok) kijelenthetjük — különösen 7.1. pontban a 140–141. lapon elmondottakat figyelembe véve —, hogy a SZILÁDY által lejegyzett szöveg, ha a betűhűség követelményeinek bizonyára nem is mindenben felel meg (ezt az eredeti szójegyzék megtalálásáig nem tudhatjuk meg), összességében pontos másolatnak tűnik, amire — különösen a szókincsvizsgálat szempontjából — bátran támaszkodhatunk.

4.2. A EgriSzj.III. az egri szójegyzékcsoport többi tagjához hasonlóan valamivel több, mint hetven adatot tartalmaz: a glosszárium 75 szótári egységében (melyeket az argószavak és értelmezésük közé tett egyenlőségjelek alapján azonosíthatunk) 76 zsványnyelvi kifejezés található. A szótári egységek számához képest többletként jelentkező lexéma a 20. szótári egységben az értelmezés részeként megadott *mester* szó, amit a EgriSzj.III.-ben látható lejegyzés alapján (*Rút ember = hóhér, mester*) ugyan nem kellene zsványnyelvi szónak tekintennünk, én azonban az BöszSzj.I. (a EgriSzj.III. 1776-os böszörményi másolata) és a EgriSzj.II. tanúsága alapján⁸ indokoltnak tartom, hogy ezt a szótári egységet így értelmezzük: *Rút ember, mester = hóhér*. Tudjuk, hogy a *mester* 'hóhér, ítéletvégrehajtó' jelentésben nemcsak a zsványnyelv szava⁹ — például a 18.

⁸ Vö. BöszSzj.I.: *Rút ember – Hóhér, Mester – Idem* ['ugyanaz'], EgriSzj.II.: *Mester*, v[agy] *Rút Ember – Hóhér*.

⁹ Az EWUng. (969) 1589-ből Körmenről, a SzT. (9: 156) 1672-ből Kolozsvárról hozza rá az első adatot; vö. ném. *der rote Meister* (tkp. 'a vörös mester'); fr. *maître des hautes oeuvres* (tkp. 'a magas munkák mestere'); ol. *maestro di giustizia* (tkp. 'az igazság[szolgáltatás] mestere'): 'hóhér' (TESz. 2: 905).

századi (törvényszéki) iratokban is rendre felbukkan a *hóhér* szinonimájaként¹⁰ —, ám mivel a legtöbb zsványnyelvi glosszárrium (a BöszSzj. és a EgriSzj.II. mellett az EgriSzj.I. is) a vásári tolvajok kifejezéseként tartalmazza, joggal feltelezhetjük, hogy a EgriSzj.III.-ben is az.

4.3. A szójegyzék elején álló leírás (cím) szerint a EgriSzj.III.-et 1775. november 29-én jegyezték le. Ez az időpont megegyezik a EgriSzj.II. dátumával, annyi eltéréssel, hogy míg a EgriSzj.II. címéből¹¹ hiányzó 1775. évet csak a közelmúlt kutatásai derítették ki (KIS 2020a: 278–279), a EgriSzj.III.-ben ez az adat kiírva is szerepel.

A keletkezés dátuma mellett a EgriSzj.III. közli a gyűjtemény „adatközlőit” is, akik Kovács János és Veszprémy István vásári tolvajok voltak. Kettejük szerepe a szójegyzék létrejöttében nem egyértelmű. Kovács Jánosról, a püspöki menedéket kérő, bűntársaira pedig igen készségesen és részletesen valló fogolyról (aki bérmlási névként a Ferenc nevet kapta, családneve pedig apja után Nyirok volt) tudjuk, hogy az ő segítségével állították össze az EgriSzj.I.-et.¹² Veszprémy, alias Somogyi (Somody) Istvánról viszont csak annyi maradt fenn a periratokban a zsványnyelvvvel kapcsolatban, hogy mind az élettársa (cafkája), mind a maga vallomása szerint beszélt a zsványnyelvet.¹³ Az adathiány ellenére természetesen az a legvalószínűbb, hogy Veszprémyt is faggatták a „nyalavi nyelv” szavai felől, ugyanis — ha erről közvetlen információink nincsenek is — több nyelvi-filológiai adat látszik azt bizonyítani (KIS 2020a: 279–280), hogy a EgriSzj.II. készítésekor egy már meglévő zsványnyelvi lista (leginkább az EgriSzj.I.) szavait kérdezték ki egy (vagy több) másik vádlottól, legvalószínűbben a Kovács Jánossal együtt elfogott és elítélt bűntársától, Veszprémy Pistától (KIS 2020a: 279). A két zsvány közötti „munkamegosztás” valószínűleg hasonló volt a EgriSzj.III. esetében is, ezért került bele ennek címébe Kovács János mellé Veszprémy Pista neve is mutatva, hogy a szójegyzék a két vásári tolvaj „köz-

¹⁰ A *mester*-t ’hóhér’ jelentésben lásd pl. 1704: Gödöllő (HORVÁTH 2007: 134), 1722: Gyula (IMPLOM 1962: 106, vö. TESZ. 2: 905, IMPLOM 1971: 351), 1750: [Hajdú]Szoboszló (NAGY 1997: 32, 34), 1754: [Kiskun]Halas (NAGY SZEDER 1936: 279).

¹¹ EgriSzj.II.: *Dictionarium Novum in Sede Dominali Episcopali Agriae Die 29 Novemb[ris] conscriptu[m] a latronib[us] interceptis, adhuc in latrocinio Suo existentib[us] excogitatu[m]* ’Új szótár, amelyet az egri érseki székhelyen november 29-én írtak össze, [és] amelyet elfogott rablók észeltek ki, akik eddig rablóbandájukban éltek’ (KIS 2020a: 278, vö. HEINLEIN 1908: 268).

¹² Az EgriSzj.I-1. borítóján a következő leírás látható: *Lingva idiotica furum Complurium in una societate et ingenti banda constitutor[um] per Captivum Ep[iscop]alem Joannem Kovács asylantem elicita. 28. 9br[is] 775.* ’Egy társaságba és hatalmas bandába szerveződött jó néhány tolvaj közönséges nyelve, melyet Kovács János püspöki menedéket kérő fogoly árult el. 1775. november 28-án’ (KIS 2020a: 277; vö. SCHRAM 1962: 107).

¹³ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/7. iratcsomó, 7. oldal, MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó, 3. oldal.

remüködése” által, per Joannem Kovács & Stephanum Veszpremi alias Somody készült.

5. A III. Egri szójegyzék szövege betűhű átírásban a következő:

[152]

Vocabula solis conjuratis furibus vulgo zshivány
dictis cognita, ac per Joannem Kovács & Stephanum
Veszpremi alias Somody captivos Eppatus¹⁴ Agriensis
coram ita¹⁵ Sede Dñali¹⁶ ejusdem Eppatus¹⁷ aō¹⁸ 1775. die
29^a 9=bris¹⁹ Agriae celebrata recensita.²⁰

Zshivány szavak:

[1]²¹ Fejes = tiszt, úr. — [2] Kutya = hajdú. — [3] Rikkancs = kácsa —
[4] Sógor = német. — [5] Tisztartó = második személy fő zshivá-
nyok közt. — [6] Ördög = lakat. — [7] Fázik = fél. — [8] Lobo=
gó = keszkenyő. — [9] Topánka = bor, pálinka. — [10] Megtopán-
kosodott = megrészezedett. — [11] Füstölő = pipa. — [12] Szuszt
hordó²² = kondás. — [13] Zagyi²³ = arany. — [14] Nagy víz = sokaság
a vásárban. — [15] Kis víz = kevés ember a vásárban. —
[16] Zshivány = tolvaj. — [17] Perge = kocsi. — [18] Leves = pénz, ezüst.
[19] Komnyik = orgazda. — [20] Rút ember = hóhér, mester.²⁴ —
[21] Kanafuria²⁵ = akasztófa. — [22] Megruhizták = megverték,

¹⁴ = *Episcopatus*

¹⁵ = *inclita*

¹⁶ = *Dominali*

¹⁷ = *Episcopatus*

¹⁸ = *anno*

¹⁹ = *Novembris*

²⁰ Szavak, amelyeket egyedül az összeesküdött tolvajok, közönségesen zshiványok ismernek, és [amelyeket] Kovács Jánostól és Veszprémi, másképpen Somody Istvántól, az Egri Püspökség foglyaitól ugyanazon Püspökség 1775. november 29-én tartott tekintetes Úriszékének színe előtt jegyezték fel. (A latin szöveg magyarra fordítását M. NAGY ILONÁNAK köszönöm.)

²¹ A szögletes zárójelben álló számok az egyenlőségjelek által azonosítható szótári egységeket jelölik, amelyek a SZILÁDY-féle másolat eredetijében feltételezhetőleg önálló sorokban álltak.

²² Az EgriSzj. többi négy példányában: *Sus hordó* vagy *Sushordó*.

²³ ɔ: *Gagyi*. — Mivel a EgriSzj.III. ezen példánya másolat, nem tudhatjuk, hogy a hiba a Egri-Szj.III. 1775-ös eredetijének lejegyzésekor keletkezett-e, vagy a másoló SZILÁDY KÁROLY tévesztett.

²⁴ Ez a szótári egység így értelmezendő: *Rút ember, mester = hóhér*. (Lásd a 132–133. oldalon írottakat.)

²⁵ Talán másolási hiba a *Kanaforia* helyett. A többi szójegyzékben kivétel nélkül *o*-val, *ó*-val fordul elő ez a szó. — Mivel a EgriSzj.III. ezen példánya másolat, nem tudhatjuk, hogy a hiba (amennyiben valóban hiba) a EgriSzj.III. 1775-ös eredetijének lejegyzésekor keletkezett-e, vagy a másoló SZILÁDY KÁROLY tévesztett.

csapták. — [23] Ruhi = csapás. — [24] Pucziha = ruha. — [25] Jordán = zsidó. — [26] Czafka = kurva. — [27] Balik = az ura. — [28] Kozákolni = vásárban az embereket öfzveszorítani. — [29] Nyalavi = az új zsványok között legjobb zsvány. — [30] Szuszogó = disznó. — [31] Kuksi = vásár. — [32] Czoff = forint. — [33] Vágván = bicsak. — [34] Csoltovay²⁶ = fizess — [35] Csahogó = kutya. — [36] Honterozz = tagadd. — [37] Ne haduvaj = ne kiáltsd ki. — [38] Parás = pénz zsebben erszény²⁷

[153]

[39] Kigyó a derekán = gyüsző pénzzel. — [40] Paribo = mente. — [41] Gyertyáz = vigyáz. — [42] Feltévő = kalap. — [43] Felrántó = csizma. — [44] Lábra való = nadrág. — [45] Rajzolni = lopni. — [46] Kapkodás = szúrdolmány, kankó. — [47] Pozdorja = gatyá, gyolcs vászon. — [48] Csengető = zsebben való óra. — [49] Postérom = tömlöcz. — [50] Kasznya = szoknya. — [51] Füle = ló. — [52] Buga = ökör, tehén. — [53] Leternyeg = kópönyeg. — [54] Szörös = bunda. — [55] Koporsó = láda. — [56] Szlepicska = katona. — [57] Olvasó = bilincs. — [58] Piarista = pulyka. — [59] Banya = lúd. — [60] Kaparó = tyúk. — [61] Delivator = bicskás, tolvaj. — [62] Kajzer = zsványok kis birája. — [63] Kút = zseb. — [64] Kutazni = zsebből lopni. — [65] Nyalavi nyelv = ezen zsvány nyelv. — [66] Mindennapi = kenyér. [67] Profiterium = vármegye kenyere. — [68] Pufra innya = hitelben innya. — [69] Singyula = kurva. — [70] Pledi = szaladj. — [71] Megkapatuválnak = megfognak. — [72] Sok gyertya ég utánad = sokan vigyáznak utánad. — [73] Sógor felrántó = stibli. — [74] Sogor lábra való = plundra. — [75] Sógor kapkodás = német kabát.

6. A EgriSzj.III. viszonyát a másik két egri szójegyzékhez megbízhatóan tisztázni nem lehet. Ennek legfőbb oka az, hogy a EgriSzj.III. nem az I. vagy a II. Egri szójegyzék közvetlen másolata, még ha nagy számban vannak is olyan hasonlóságok közöttük, amelyek a EgriSzj.III.-et összekapcsolják a másik két glosszáriummal. A legfontosabb kapcsolódási pont, hogy szókészletük közel azonos, azaz a három egri szójegyzék mindegyike — bár eltérő sorrendben — néhány lexéma meglététől vagy hiányától eltekintve ugyanazokat a kifejezéseket tartalmazza.

²⁶ *o: Czoltovajj.* Vö. BöszSzj.I. *Czoltovájj.* — Mivel a EgriSzj.III. ezen példánya másolat, nem tudhatjuk, hogy a hiba a EgriSzj.III. 1775-ös eredetijének lejegyzésekor keletkezett-e, vagy a másoló SZILÁDY KÁROLY tévesztett.

²⁷ *o: Parás = pénz zsebben erszény nélkül.* Vö. BöszSzj.I. *Parás – Pénz ZSeb[ben] Erszény nélkül.*

Feltételezésem szerint a három szójegyzék egy közös eredetű, de az ismétlődő kihallgatások során módosuló, bővülő és eltérő módon használt, akár több, részleges vagy teljes másolatban is létezett gyűjtemény alapján készült. A szójegyzékek keletkezési sorrendje több jel szerint megegyezik számozásuk sorrendjével, és annak is vannak nyomai, hogy a már elkészült szójegyzékeket (vagy még inkább azok közvetlen előzményeit, piszkozatait) szintén forgatták az utánuk következők összeállítása során.

6.1. A zsványnyelvet megismerni kívánó egri földesúri törvényszék egy vagy több képviselője először valószínűleg a vásári tolvajoktól hallott szavakat jegyezte fel, rákérdezett ezek jelentésére, majd módszeresen gyűjtve a „nyalavinylvi” kifejezéseket jegyzeteket készített. Ezek a jegyzetek akár több lapból, cédulából is állhattak; ez megmagyarázná, hogy a különböző szójegyzékekben ugyanazok a szavak miért következnek eltérő sorrendben, de ugyanakkor miért találunk megegyező sorrendet egyes több szóból álló (az I. és a II. Egri szójegyzékeket összehasonlítva 2–11 szótári egységre terjedő) blokkokon belül. A zsványiszavak gyűjtésében először és elsősorban a készségesen együttműködő Kovács János lehetett a hatóság segítségére, ő szolgáltathatta az Egri szójegyzékek szóanyagának legnagyobb részét. Bizonyára nem véletlen, hogy az EgriSzj.I. mindhárom példányában öt említik adatközlőként, aki a „hatalmas bandába szerveződött” tolvajok „közönséges nyelvét” elárulta (lásd a 12. lábjegyzetben).

A felgyűlt jegyzetekből, cédulákból először az I. Egri szójegyzékek első kéziratát (EgriSzj.I-1.) készítették el. Ezt a példányt piszkozatként is használták, és a lejegyzéssel egyidőben megejtett javítások után még legalább három alkalommal módosították. Az EgriSzj.I-1.-ről két másolat készült, az egyik a második javítás után (ez lett az Egerből a piarista levéltárba került EgriSzj.I-2.), majd az utolsó javítások után az EgriSzj.I-1.-et letisztázták, és így született meg az EgriSzj.I-3. (vö. KIS 2020a: 277–278). Az EgriSzj.I. első és harmadik példányát a Kovács János és Veszprémy István elleni per anyagához csatolták, ezek jelenleg is itt találhatóak az egri levéltárban. Az EgriSzj.I. mindhárom példánya 1775. november 28-i keltezésű.

6.2. Az EgriSzj.I.-hez készített jegyzeteket, azaz a Kovács Jánostól gyűjtött szavakat ellenőrzés és kiegészítés céljából legalább még egy másik vásári tolvajtól, gyaníthatóan Veszprémy Istvántól is kikérdezték. Ebből az így valamicskét bővített, módosított anyagból állították össze az egy nappal későbbre, 1775. november 29-re dátumozott II. Egri szójegyzéket.

A EgriSzj.II.-nek az EgriSzj.I.-hez képest megfigyelhető eltérései jelentős részben „szerkesztési” jellegűek, egyébként az EgriSzj.I. három példánya és a EgriSzj.II. között majdnem teljes egyezést találunk, pusztán a szavak sorrendje tér el, bár — mint már említettem — több terjedelmes blokkon belül még ez a

sorrend is azonos.²⁸ A EgriSzj.II. készítőjének kérdései láthatóan nem a zsványnyelvi szavakra („Hogy mondjátok egymás között azt, hogy lopni?”), hanem a már ismert zsványszavak jelentésére irányultak („Mit jelent az, hogy *rajzolni*?”). Ez magyarázza a szavak lejegyzésében az EgriSzj.I.-hez képest fordított zsványszó-értelmezés sorrendet, és egyes jelentésmegadások is erre utalnak: *Czafka – Feleségem*. (A birtokos személyragnak a szóba kerülését leginkább egy efféle kérdésre adott válaszként képzelhetjük el: „Mi az, hogy *cafka*? – Feleségem”). Ebből a kikérdezési módszerből következik, hogy a zsványszavak jelentésének megadása az EgriSzj.I.-hez képest módosult, bővült, vagy éppen a kikérdezett zsványnyelvi szó mellé egy újabb szinonima került. A EgriSzj.II. és az EgriSzj.I. között jól látható nyelvjárási eltérések is vannak. Minden különbség ellenére azonban a EgriSzj.II.-ben mindössze 7 olyan szó tűnik fel, amely nem található meg az EgriSzj.I. kifejezései között,²⁹ az a 3 szó pedig, amelyik csak az EgriSzj.I.-ben fordul elő, olyan szavak származéka, amelyek mindkét szójegyzékben szerepelnek.³⁰ (A két szójegyzék különbségeiről bővebben, adatokkal lásd KIS 2020a: 279–280.)

6.3. A EgriSzj.II.-kel megegyezően 1775. november 29-i dátumozású EgriSzj.III.-et is valószínűleg ugyanabból a jegyzetanyagból állították össze, mint az előző két egri glosszáriumot, ezért a benne található zsványnyelvi szókészlet alig tér el az előzőkétől: az EgriSzj.I.-ben 2, a EgriSzj.II.-ben 3 olyan szó van, ami nem található meg a EgriSzj.III.-ben, míg fordítva a EgriSzj.III.-nek 10 kifejezése hiányzik az EgriSzj.I.-ből és 8 a EgriSzj.II.-ből. A EgriSzj.III. többletei a hiányokkal szembeállítva (10 : 2 és 8 : 3) azt mutatják, hogy ez a szójegyzék társaival szoros összefüggésben, de azoknál valamivel később készült. Az összes egri zsványnyelvi glosszárium közös eredetére mutat az a tény is, hogy a EgriSzj.III.-ben csak 6 olyan kifejezés van (*Ruhi, Kutazni, Sok gyertya ég utánad, Sógor felrántó, Sógor lábra való, Sógor kapkodás*),³¹ amelyek a korábbi egri szójegyzékek egyikében sincsenek meg.

²⁸ Az egyezést mutató 9 blokkban összesen 38 zsványszó található. A blokkok többsége (5 darab) kétszavas, de van 1 háromszavas, valamint — ami jóval erősebb kapcsolódást bizonyít a két szójegyzék között — 2 hétszavas és 1 tizenegy szavas blokk is.

²⁹ EgriSzj.II. *Kis víz a' városban, Tisztartó – Szekeres Tolvaj a' lopot jószágot hordó, Suszogó, Handéroz, Kofa, Lakatos, Masodik Tiszt – Tisztartó*.

³⁰ EgriSzj.I. *Topánka > Topánkaskodni, Kut > Kutas, Nyalavi > Nyalavinnyelynek*.

³¹ Az is lényeges azonban, hogy e hat kifejezés mindegyike olyan zsványnyelvi szavak származéka, amelyek mindhárom egri szójegyzékben megtalálhatók, és nyilvánvalóan ezekről jutottak eszébe a EgriSzj.III. valamelyik adatközlőjének (EgriSzj.III. *Megruhizták*, EgriSzj.I. *Meg ruhiztak, Kut, Gyertyáz, Sógor, Főlrántó, Lábra való, Kapkodás*). A szójegyzék végén álló négy kifejezés (*Sok gyertya ég utánad, Sógor felrántó, Sógor lábra való, Sógor kapkodás*) bizonyára a EgriSzj.III. elkészülte után, utólag lett beírva, bár ez a szójegyzék másolat volta miatt nem állapítható meg teljes bizonyossággal, de mindenképpen valószínűsíthető. Efféle pótlások a EgriSzj.II. és az BöszSzj.I. végén is megfigyelhetők.

A EgriSzj.III.-nek az I. és a II. Egri szójegyzékkel való kapcsolatát vizsgálva azt láthatjuk, hogy a EgriSzj.III.-et mintha valamivel szorosabb szálak fűznék a EgriSzj.II.-hez (amit elkészülésük sorrendje miatt eleve feltételezhetünk is), bár a szavak csoportokba (blokkokba) rendeződését összehasonlítva az figyelhető meg, hogy a EgriSzj.III. kicsivel nagyobb hasonlóságot mutat az EgriSzj.I.-kel. Míg a EgriSzj.III.-ben 9 olyan 2-5 szóból álló blokk³² (és ezekben 31 szó) van, amelyekben belül a zsványnyelvi szavak ugyanabban sorrendben követik egymást, mint a EgriSzj.II. nekik megfelelő részében, addig a EgriSzj.III.-et az EgriSzj.I.-hez hasonlítva 10 azonos sorrendű, 2-6 szóból álló blokkot³³ (37 szót) találunk, melyekhez talán még 2 olyan blokkot is hozzászámolhatunk, amelyekben két-két szó egymás mellett, de fordított sorrendben áll. Ezek a különbségek nem tűnnek érdeminek még akkor sem, ha a két szónyi blokkokat véletlen egybeeséseknek minősítjük, és csak a 3-6 szavas blokkokat vesszük figyelembe (különös tekintettel arra, hogy 1 három szót és 3 öt szót tartalmazó blokk mindhárom szójegyzékben megtalálható). Nagyobb az eltérés viszont, ha nem a blokkokban felsorolt szavak számát nézzük (29 az EgriSzj.I.-hez és 27 a EgriSzj.II.-hez képest), hanem a terjedelmesebb, 5-6 szavas blokkok arányát, ami 5 : 3 az EgriSzj.I. javára. Ez utóbbi adat alapján gondolom úgy, hogy a szavak csoportjait tekintve a EgriSzj.III. egy kicsivel közelebb áll az EgriSzj.I.-hez.

Ezzel ellentétben — és ez talán fontosabb is a glosszáriumok összefüggései szempontjából — inkább a II. és a III. Egri szójegyzéket összekötő erősebb szálakra következtethetünk abból, hogy a EgriSzj.III.-ben a EgriSzj.II.-hez hasonlóan az argószavak állnak elől, és őket követi köznyelvi jelentésük, szemben az EgriSzj.I. szótári egységeiben alkalmazott megoldással, a (mint a javításokból látható, tudatosan választott) értelmezés–zsványzó sorrendű elrendezéssel.

Szintén a EgriSzj.II. és a EgriSzj.III. közelebbi viszonyát mutatják bizonyos szókészleteti, szóhasználati egyezések. Olyan zsványzó például, amely csak az I. és a III. szójegyzékben fordul elő, mindössze 1 van (*Nyalavi nyelv*), ellenben a II. és a III. Egri szójegyzék 5 olyan lexémát is tartalmaz, amelyek az EgriSzj.I.-ből hiányoznak (*Tisztartó – második személy fő zsványok közt, Kis víz, Szuszogó, Honterozz, Rút ember*). Valamivel szorosabb kapcsolat látható talán a EgriSzj.II. és a EgriSzj.III. között akkor is, ha a szótári egységek kisebb eltéréseit vetjük össze, bár tény, hogy közel hasonló számban akadnak ezek között is olyanok, amelyek inkább az EgriSzj.I.-hez kapcsolják a EgriSzj.III.-et³⁴ igazol-

³² Ebből a 9 blokkból kétszavas 2, háromszavas 4, ötszavas 3.

³³ A 10 blokkból kétszavas 4, háromszavas 1, ötszavas 4, hatszavas 1.

³⁴ Az EgriSzj.I.-ben találhatókkal az alábbi kifejezések mutatnak egyezést: EgriSzj.I. *Singyulya* : EgriSzj.III. *Singyula* (vö. EgriSzj.II. *Szingyula*); EgriSzj.I. *Kigyó van a' derekán* : EgriSzj.III. *Kigyó a derekán* (EgriSzj.II.: *Kigyó*); EgriSzj.I. *Ne haduvállj* : EgriSzj.III. *Ne haduvaj* (EgriSzj.II. *Ki hajdovállja*).

va a három szójegyzék összeszővődését. A zsványnyelvi szavak alakváltozatait és a zsványszavak értelmezéseit összehasonlítva nem igazán találunk számottevő különbséget.³⁵ Talán a EgriSzej.II. felé billentik azonban a mérleg nyelvét az egyes szójegyzékek lejegyzőinek nyelvjárási háttérű eltérései, ugyanis egyetlen olyan dialektális különbséget sem találtam, amelyik a EgriSzej.II.-et nem, csak az I. és a III. Egri szójegyzéket jellemzi, ellenben olyan, ami csak a EgriSzej.II.-ben és a EgriSzej.III.-ben fordul elő, több is kerül: EgriSzej.II. *Pufra Innya* : EgriSzej.III. *Pufra innya* (EgriSzej.I. *Pufra inni*); EgriSzej.II. *Komnyik* : EgriSzej.III. *Komnyik* (EgriSzej.I. *Komnik*); EgriSzej.II. *Vágván* : EgriSzej.III. *Vágván* (EgriSzej.I. *Vagvány*);³⁶ EgriSzej.II. *Czafka* EgriSzej.III. *Czafka* (EgriSzej.I. *Czofkának*); EgriSzej.II. *Fel tevő* : EgriSzej.III. *Feltévő* (EgriSzej.I. *Fóltévő*);³⁷ EgriSzej.II. *Fizes* : EgriSzej.III. *fizess* (EgriSzej.I. *Fűzess*).

7. Régóta felmerülő kérdése a tolvajnyelvvél foglalkozó nyelvészeti szakirodalomnak a különböző településeken fellelt zsványnyelvi szójegyzékek kapcsolata, egymáshoz való viszonya. TÖRÖK GÁBOR például annak a véleményének adott hangot egy a legrégebb zsványnyelvi szójegyzékünket is tartalmazó iratcsomóban talált dokumentum alapján, hogy esetleg a MiskSzej. szolgált a Böszörményi szójegyzék alapjául (TÖRÖK 1957: 273–274). Ezt az ötletet az BöszSzej.I. 1970-es előkerülése megcáfolta (lásd KIS 2020b: 202, 31. lábjegyzet), miként tévesnek bizonyult az BöszSzej.I.-et megtaláló és publikáló NAGY SÁNDOR ötlete is, aki a Miskolcon elfogott és elítélt vásári tolvajok Böszörménybe meg-

³⁵ Az EgriSzej.I.-ben találhatókkal az alábbi kifejezések mutatnak egyezést: EgriSzej.I. *Csengető* : EgriSzej.III. *Csengető* (EgriSzej.II. *Csengetű*); EgriSzej.I. *Delivator* : EgriSzej.III. *Delivator* (EgriSzej.II. *Dictator*); EgriSzej.I. *Plédi* : EgriSzej.III. *Pledi* (EgriSzej.II. *Pléde*).

A EgriSzej.II.-kel mutatnak hasonlóságot: EgriSzej.II. *Czoff* : EgriSzej.III. *Czoff* (EgriSzej.I. *Czoll*, az *ll* valószínűleg másolási hiba az *ff* helyett); EgriSzej.II. *Czahogó* : EgriSzej.III. *Czahogó* (EgriSzej.I. *Csacsogó*); EgriSzej.II. *Poslerum* (az *l* valószínűleg másolási hiba a *t* helyett) : EgriSzej.III. *Postérom* (EgriSzej.I. *Poszterium*).

Az EgriSzej.I.-beliakkal egyező jelentésmegadások: EgriSzej.I. *Viz – Sok ember a’ vásárban* : EgriSzej.III. *Nagy víz – sokaság a vásárban* (EgriSzej.II. *Nagy víz a’ városban – Sok ember a’ városban*); EgriSzej.I. *Bor, Palinka – Topánka* : EgriSzej.III. *Topánka – bor, palinka* (EgriSzej.II. *Topánka – Ital, bor, Pálinka*); EgriSzej.I. *Órá Zsebben való – Csengető* : EgriSzej.III. *Csengető – zsebben való óra* (EgriSzej.II. *Csengetű – Óra*); EgriSzej.I. *Kis Bíró – Kajzer* : EgriSzej.III. *Kajzer – zsványok kis bírúja* (EgriSzej.II. *Harmadik Tiszt – Kajzenar*); EgriSzej.I. *Ing, gatyá, gyólts – Pozdorja* : EgriSzej.III. *Pozdorja – gatyá, gyolcs vászon* (EgriSzej.II. *Pozdorja – Ing Gatyá*).

A EgriSzej.II.-kel mutatnak hasonlóságot az alábbi értelmezések: EgriSzej.II. *Masodik Tiszt – Tisztartó* : EgriSzej.III. *Tisztartó – második személy fő zsványok közt*; EgriSzej.II. *Perge – Kocsi* : EgriSzej.III. *Perge – kocsi* (EgriSzej.I. *Szekér – Perge*); EgriSzej.II. *Buga – Ókór tehény* : EgriSzej.III. *Buga – ókór, tehén* (EgriSzej.I. *Ókór – Buga*); EgriSzej.II. *Parás – Találtam Pinzt erszény nélkül Zsebben* : EgriSzej.III. *Parás – pénz zsebben erszény [nélkül]* (EgriSzej.I. *Találni pénzt erszény nélkül: Parást találtam*).

³⁶ De vö. EgriSzej.I. *Jordány* : EgriSzej.II. *Jordány* (EgriSzej.III. *Jordán*), EgriSzej.II. *tehény* : EgriSzej.III. *tehén*.

³⁷ De vö. EgriSzej.I. *Főlr rantó* : EgriSzej.II. *Főlr rántó* (EgriSzej.III. *Felrántó*).

küldött vallomásaiban olvasható zsványnyelvi kifejezések megmagyarázásának szándékában látta a „Zsvány Szók” összeállításának indokait (NAGY 1970: 34; cáfolatát lásd KIS 2002b: 200–203). Mindezeketől a sikertelen próbálkozásoktól függetlenül a MiskSzj. → BöszSzj. kapcsolat lehetőségét nem szabad elvetnünk, ugyanis néhány BöszSzj.I.®-ben látható javítás a MiskSzj.-ből jobban megmagyarázható, mint a EgriSzj.III.-ből (ezeket lásd a 143. oldalon).

BÁRCZI GÉZA a Hajdúsági szójegyzék (= a Jablonczay Petes János hajdúkerületi főjegyző által jegyzett BöszSzj.II-2. BÁRCZI által ismert másolatai) és az Egri szójegyzék (= EgriSzj.II.) ismeretében előbb arról nyilatkozott, hogy „E 71 szót tartalmazó szójegyzék [ti. az EgriSzj.II.] az előbbivel [ti. a BöszSzj.II-2.-kel] oly sok rokonságot mutat, hogy bár az eredeti feljegyzés szerint egri gyűjtés, valószínűleg az előbbi ismeretével készült” (BÁRCZI 1932: 10). Ebbéli meggyőződését egy másik tanulmányában módosította azt mondván „E két forrás igen sok rokonvonást tüntet föl: a szavak nagy része egyezik, bár vannak eltérések is, sorrendjük azonban teljesen különböző, úgyhogy valószínűleg az egri a hajdúságitól teljesen függetlenül készült és valóban »a latronibus interceptis« íratott össze Egerben” (BÁRCZI 1942: 74, ugyanígy 1950: 276), azonban pár évvel később visszatért korábbi álláspontjához: „Az ún. »Egri szójegyzék«, melyet HEINLEIN ISTVÁN közölt (MNY. IV, 268), bár kétségtelenül önálló munka, úgy látszik, nem e Jablonczai-féle szójegyzék ismerete nélkül készült” (BÁRCZI 1956: 228).

A MiskSzj. irányába mutató adatoknál valóban sokkal nyomósabb érvek szólnak — mint ezt a 127–128. oldalon már említettem — az EgriSzj.-et a BöszSzj.-kel összefűző szálak mellett, de nem úgy, ahogy ezt BÁRCZI leírja (vö. KIS 2020a: 280, 2020b: 201). Már a EgriSzj.III. megtalálása előtt is gyanítható volt terjedelme és szókészlete alapján, hogy az EgriSzj. valamelyik változata szolgálhatott mintául a böszörményi szójegyzéknek, azonban egészen mostanáig úgy gondoltam, hogy az BöszSzj.I.-et a Hajdúkerület székhelyén állították össze, amire az is sarkallhatta akár Jablonczay Petes Jánost, akár egy ismeretlen munkatársát, hogy a Miskolcra és Egerből megküldött iratokban rendre találkozhattak a zsványnyelvet firtató kérdésekkel. (Részletesebben lásd KIS 2020b: 201.) Ezt a feltételezésemet a EgriSzj.III. előkerülése majdnem teljes egészében megcáfolta. Az ugyan igaz, hogy az EgriSzj. egy korábban nem ismert (az I. vagy a II. Egri szójegyzékkel nem azonos) változata volt az I. Böszörményi szójegyzék alapja, azonban a most előkerült glosszárium, a III. Egri szójegyzék nem követésre ösztönző mintája, hanem közvetlen előzménye volt a Böszörményben fellelhető szójegyzéknek, azaz az BöszSzj.I. nem önálló gyűjtemény, hanem a III. Egri szójegyzék meglehetősen pontos másolata.

7.1. A másolatiság tényét mutatja, hogy az I. Böszörményi szójegyzék alapváltozatának (BöszSzj.I.®) 76 sora ugyanabban a sorrendben ugyanazt a 76 le-

xémát tartalmazza, mint a EgriSzj.III. (A EgriSzj.III.-beli *mester* ’hóhér’ szóról lásd a 132–133. oldalon írottakat.) A zsványnyelvi szavak megegyező számán és sorrendjén kívül a EgriSzj.III. → BöszSzj.I. irányú másolást támasztják alá a mind a két szójegyzékben megtalálható, azonos módon hibás, vagy legalábbis szokatlan szóalakok is (amiket aztán az BöszSzj.I. készítői ki is javítottak). Az egyik ilyen szó a EgriSzj.III.-beli *Megkapatuválnak* ’megfognak’, amelyben a *p* utáni *a* teljesen egyedi hibának tűnik (a MiskSzj.-ben *Kaptuválni*, az EgriSzj.I–II.-ben *Meg kaptoválnak* áll), ezért az BöszSzj.I.©-ben először leírt (majd vélhetőleg még a másolás során a fölösleges *a*-t áthúzva *Meg kaptuvalnak*-ra javított) *Meg kapatuválnak*-ot nehéz pusztá véletlennek tekinteni. Úgyszintén javítást találunk a ’tömlőc’ jelentésű BöszSzj.I.© *Poszterom* szóban is (→ BöszSzj.I.© *Poszteriom*, vö. MiskSzj. *Posteriom*, EgriSzj.I. *Poszterium*), melynek a módosítás előtti változata minden bizonnyal szintén a EgriSzj.III. *Postérom* szaváról (vö. EgriSzj.II. *Poslerum*) lett másolva.

7.2. A EgriSzj.III.-ből az BöszSzj.I.©-be átmásolt szavak között kisebb-nagyobb eltérések is találhatók. Ezek egy részét másolási hibával magyarázhatjuk: EgriSzj.III. *Leternyeg* : BöszSzj.I.© *Letergeng*; EgriSzj.III. *Szlepicska* : BöszSzj.I.© *Szlepriska*; EgriSzj.III. *Singyula* : BöszSzj.I.© *Szingula*), de akad köztük tájnyelvi különbségen alapuló kiejtésváltozat is (EgriSzj.III. *Lobogó – keszkenyő* : BöszSzj.I.© *Lobogo – Keszkenő*). Ez utóbbi csoportba tartoznak az *i*-zést (ami az *i*-ző nyelvjárású Hajdúságban bizonyára már ekkor is stigmatizáltak számított) „kijavítani” szándékozók alakok is: EgriSzj.III. *Czoff – forint* : BöszSzj.I.© *Czoff – Forént*; EgriSzj.III. *Balik* : BöszSzj.I.© *Balék*. Még a EgriSzj.III. *Fázik – fél* : BöszSzj.I.© *Fazék – Fély* szavakbeli *i* : *é* különbségét is hajlamos vagyok az *i*-zés elkerülésének szándékával magyarázni hozzátéve, hogy ez esetben valószínűleg azzal is számolnunk kell, hogy a másolt szövegbeli *fázik* szó *á*-járól hiányozhatott az ékezet — nem ritka ez az általam látott 18. századi iratokban —, ebből a *fazik* alakból pedig az Alföldön ma is használt *fazik* ’főzőedény, fazék’ főnévre asszociálva születhetett meg a „szebbnek”, köznyelvibbnek gondolt *fazék* alak.

A *fázik/fazék* szó jelentésmegadásában látható különbség (EgriSzj.III. *fél* : BöszSzj.I.© *Fély* [tkp. *Félj!*]) oka szintén lehet másolási hiba, de felvetődhet akár a *fazék* szó *-ék* végződésének asszociációs hatása is, ugyanis az *-ék* szóvég azonos hangzású az ikes ragozás egyes szám harmadik személyű felszólító módú alakjainak toldalékával, és ez talán szerepet játszott abban, hogy a kijelentő módú *Fél* helyett felszólító módú *Fély*-t írt a lejegyző. A felszólító mód használatához hozzájárulhatott, hogy a szójegyzékben több ige is (vö. *Gyertyázz*, *Honterozd*, *Nehaduvaj*) felszólító mód egyes szám második személyben szerepel, ráadásul a EgriSzj.III.-ben ezek közül az igék közül az egyik kijelentő módban állt, és vélhetőleg az BöszSzj.I. lejegyzője cserélte felszólító módúra:

EgriSzj.III. *Gyertyáz – vigyáz* : BöszSzj.I.® *Gyertyázz – Vigyázz* (vö. még EgriSzj.III. *Honterozz – tagadd* : BöszSzj.I.® *Honterozd – Tagadd*). Azt, hogy a *Fázék* szó írásakor a *fázzék* 'fázzon' igealak hatására használt volna a lejegyző fel-szólító módot, kevésbé tartom valószínűnek, mert akkor nem a második (*fély*), hanem a harmadik személyű alakot (*fellyen*) használta volna.

A EgriSzj.III. és az BöszSzj.I.® eltéréseinek sorában megemlíthetjük azokat a szavakat is, amelyeket a saját (nem zsványnyelvi) anyanyelvű változatából ismerős, „helyesebbnek” gondolt, számára természetesebb formára módosított a másoló. Nyilvánvalóan a *ruha* szó hatására lett a EgriSzj.III. *Megrüházták* szavából *Meg ruházták* az BöszSzj.I.®-ben.³⁸ A EgriSzj.III. *Pucziha* : BöszSzj.I.® *Puczika* esetében (bár természetesen a hasonló alakú *h* és *k* betűk felcserélését is feltételezhetjük) arra is gondolhatunk, hogy kicsinyítő képzőt véltek felismerni a zsványzó végződésében.

További zsványnyelvi kifejezések kicserélése mögött is gyaníthatnánk a lejegyző abbéli szándékát, hogy a szavakat „értelmesebbé, helyesebbé” kívánta tenni, de a következő esetekben valószínűleg mégsem erről van szó, hanem arról, hogy a Böszörményben fogva tartott zsványoktól kikérdezve az Egerből megküldött gyűjteményt, ők az abban írottaktól eltérő választ adtak: EgriSzj.III. *Rikkancs* : BöszSzj.I.® *Rikkantó*; EgriSzj.III. *Csahogó* : BöszSzj.I.® *Csácsogó*; EgriSzj.III. *Csengető* : BöszSzj.I.® *Csengettyü*; EgriSzj.III. *Szuszt hordó – kondás* (vö. EgriSzj.I. *Kondás – Sus hordó*) : BöszSzj.I.® *Szűr hordó – Kondás*, továbbá EgriSzj.III. *Perge* : BöszSzj.I.® *Perge* → BöszSzj.I.® *Pergő*, EgriSzj.III. *Leternyeg* : BöszSzj.I.® *Letergeng* → BöszSzj.I.® *Lebernyeg*.

Hogy a Hajdúkerület tömlöcében őrzött zsványok játszottak-e bármilyen szerepet ezekben a módosításokban, korabeli iratokból származó adatokkal bizonyítani sajnos nem tudjuk, egyedül arról van tudomásunk, hogy a fővádlott Czagány Andrással megismertettek egy szójegyzéket, és ő 1776. június 5-én tett nyilatkozatában mintegy jóváhagyólag megerősítette az ebben felsorolt szavak hitelességét: „a' magyar Zsványokat, a' nyelveken lehet meg esmérni, a pedig a' nyelvek, a melly itt előttem el olvastatt”.³⁹ Azt, hogy a böszörményi vásári tolvajok szolgáltak-e új szavakkal, vallomásuk alapján változtattak-e az Egerből érkezett adatokon, csak azokból a pótlásokból sejtethetjük, amelyek az BöszSzj.I. első és második javítása során kerültek bele a glosszáriumba,⁴⁰ és amelyek egyébként semmilyen másik zsványnyelvi szójegyzékben nem fordulnak elő.

³⁸ Azt sem lehet azonban kizárni, hogy az BöszSzj.I.® *Meg ruházták* szava már az Egerből érkezett szójegyzékben is *á*-val volt írva, vö. EgriSzj.I. *Meg ruháztak*, EgriSzj.II. *Meg ruháztak*.

³⁹ MNL HBML IV. A. 1018/d., 2. csomó.

⁴⁰ Az első javítás alkalmával, utólag kerülhetett az BöszSzj.I.® végére a *Dánkürti – Ravasz ember*, majd a második javításkor (BöszSzj.I.®) a *Peterfia – Szűr ujsa* kifejezés. Ugyanekkor szúrta be a javító a szójegyzék *Kaparó* 'Tyúk' szava mellé a *Vakarcs* és törölt szinonimáik helyére a *Gyapjas* 'Bunda' és a *Fel húzó* 'Nadrág' szavakat. Esetleg szintén a zsványok közléséből és

Mindenesetre a módosítások nagy része nem annyira a fogva tartott tolvajoktól, hanem inkább egy másik szójegyzékből származónak tűnik. Ezek között az utólagos kiigazítások között találunk a EgriSzj.III.-re mutató javításokat (BöszSzj.I.® *Meg ruházták* → BöszSzj.I.® *Meg ruhízták*, vö. EgriSzj.III. *Megruhízták*; BöszSzj.I.® *Puczika* → BöszSzj.I.® *Puczíha*, vö. EgriSzj.I–III. *Puczíha*), két-három javítás mintája viszont a MiskSzj.-ből ismerős: BöszSzj.I.® *Lábra való – Nadrág* → BöszSzj.I.® *Fel húzó – Nadrág*, vö. MiskSzj. *fel húzó – Nadrág*; BöszSzj.I.® *Plede – Szalagy* → BöszSzj.I.® *Plédez – Szalagy*, vö. MiskSzj. *Pledezz – Szaladgy*; esetleg még: BöszSzj.I.® *Poszterom – Tömlöcz* → BöszSzj.I.® *Poszteriom – Tömlöcz*, vö. MiskSzj. *Posteriom – Tömlöcz*, EgriSzj.I. *Tömlöcz – Poszterium*. A MiskSzj.-kel egyezést mutató javításokat magyarázhatjuk azzal is, hogy a Miskolcon 1775. május 9-én halálra ítélt vásári tolvajok (akiktől a MiskSzj. adatai származhatnak) és a Böszörményben fogva tartott zsványok mind ugyanabba a Debrecen környéki bandába tartozván használtak olyan közös tolvajnyelvi szavakat, amelyek mind Miskolcon, mind Böszörményben előkerültek a vallatások során, ellenben a zsványságot Péterváradon tanult és az ott lakó fővezér bandájához tartozó egri adatközlő, Kovács János nem ismert. Jobbhíján gondolhatunk még arra is, hogy a Hajdúkerület törvényszéke az egri szójegyzék⁴¹ mellett rendelkezett egy miskolci szógyűjteménnyel is. Ami pedig a legkevésbé valószínű — ennek semmilyen nyomát sem találtam eddig, de teljességgel elvetni talán mégsem lehet —, hogy a Borsod vármegyei törvényszék által összeállított gyűjteményt elküldték Miskolcra Egerbe, ahol született egy ennek alapján módosított, a jelenleg ismertektől néhány pontján eltérő szójegyzék is, ami a EgriSzj.III. után szintén eljutott Böszörménybe, ahol az BöszSzj.I. utólagos javításait ennek alapján végezték el. Ami viszont egészen elképzelhetetlen, az az, hogy az BöszSzj.I.-nek a EgriSzj.III.-től eltérő szavai véletlenül esnek egybe a MiskSzj.-ben találhatóakkal.

8. Az eddigieket összegezve elmondható, hogy a III. Egri szójegyzék előkerülésének köszönhetően a megmaradt kisebb-nagyobb bizonytalanságokkal együtt is már sokkal tisztábban látjuk 18. századi zsvánnyelvi szójegyzékeink egymás közötti kapcsolatait, és immáron valóban alapos ismeretek birtokában folytathatjuk a magyar szleng legkorábbi nyelvemlékeinek vizsgálatát. A legfőbb változás e szójegyzékekkel kapcsolatos eddigi tudásunkban az, hogy a EgriSzj.III. fellelése és ezáltal az BöszSzj.I. másolat voltának kiderülése miatt (ami

---

nem másolási hibából származik a *topánka* 'bor, pálinka, szeszecsal' szóból képzett EgriSzj.III. *Megtopánkósodott* : BöszSzj.I.® *Meg topánkásodott* 'lerészegedett' eltérése is (vö. EgriSzj.I–I. *Topánkászkodni* 'részegeskedni').

⁴¹ Feltételezhetjük, hogy a EgriSzj.III. Böszörménybe megküldött példánya néhány ponton eltért a Kecskeméten található, ma ismert másolattól, hiszen az BöszSzj.I.-ben olyan szót is találunk, amelyik pl. a EgriSzj.II.-ben feljegyzett alakkal mutat egyezést: BöszSzj.I.® *Plede* : EgriSzj.II. *Pléde* (vö. EgriSzj.III.-ben *Pledi*).

a EgriSzj.III. szóanyagát látva vitathatatlan) ki kell jelentenünk, hogy az BöszSzj.I. — bár találunk benne néhány módosítást, kiegészítést — nem böszörményi gyűjtésen alapuló önálló glosszárrium. Így az a paradox helyzet állt elő, hogy a EgriSzj.III. felbukkanása bizonyos értelemben nem növelte, hanem éppen csökkentette zsványnyelvi szójegyzékeink számát, hiszen Böszörményi szójegyzékek helyett a EgriSzj.III. Böszörményben lejegyzett másolatairól kellene inkább beszélnünk. Ennek ellenére nem tartom célszerűnek az I. Böszörményi szójegyzéket III-2. (vagy esetleg IV.) Egri szójegyzékre, a II. Böszörményi szójegyzék két példányát pedig III-3a. és III-3b. (netán V-1. és V-2.) Egri szójegyzékre átnevezni, ezért rájuk a továbbiakban is mint Böszörményi szójegyzékekre hivatkozom.

Rövidítések

BöszSzj. = Böszörményi szójegyzékek

BöszSzj.I. = I. Böszörményi szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020b: 205–208)

BöszSzj.II. = II. Böszörményi szójegyzékek

BöszSzj.II-1. = II-1. Böszörményi szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020b: 213–215)

BöszSzj.II-2. = II-2. Böszörményi szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020b: 218–220)

EgriSzj. = Egri szójegyzékek

EgriSzj.I. = I. Egri szójegyzékek

EgriSzj.I-1. = I-1. Egri szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020a: 282–285)

EgriSzj.I-2. = I-2. Egri szójegyzék (szövegkiadása: SCHRAM 1962)

EgriSzj.I-3. = I-3. Egri szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020a: 282–285)

EgriSzj.II. = II. Egri szójegyzék (szövegkiadása: HEINLEIN 1908)

EgriSzj.III. = III. Egri szójegyzék (szövegkiadása: lásd e tanulmány 134–135. oldalán)

MiskSzj. = Miskolci szójegyzék (szövegkiadása: TÖRÖK 1957)

⊙ = az adott szójegyzékpéldány alapváltozata (lejegyzése)

⊙–⊙ = 1–3. javítás, kiegészítés az adott szójegyzékpéldányon

BFL = Budapest Főváros Levéltára

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

MNL HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1932. *A „pesti nyelv”*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 29. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- BÁRCZI GÉZA 1942. Jegyzetek a budapesti népnyelvről. *Magyar Népnyelv* 4: 71–89.
- BÁRCZI GÉZA 1950. Egy régi adat a magyar tolvajnyelvre. *Magyar Nyelv* 46: 276–277.
- BÁRCZI GÉZA 1956. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 52: 228–230.
- EWUng. = BENKŐ, LORÁND szerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. 1–2. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- HEINLEIN ISTVÁN 1908. Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről. *Magyar Nyelv* 4: 268–269.
- HORVÁTH LAJOS 2007. A török kiűzésétől Bossányi Krisztina földesuraságáig (1686–1737). In: G. MERVA MÁRIA főszerk., *Gödöllő története 1. A kezdetektől 1867-ig*. Gödöllő. 131–160.
- IMPLOM JÓZSEF 1962. Szótörténeti adalékok. *Magyar Nyelv* 58: 103–107.
- IMPLOM JÓZSEF 1971. *Olvasókönyv Békés megye történetéhez 2. (1695–1848)*. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 4. Békéscsaba, A Békés megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya.
- IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR 1996. *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei 1. (1591–1711)*. Összeállította, a bevezetőt írta és a jegyzetekkel ellátta IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR. Forrásközlések 1. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- KIS TAMÁS 2011. *A magyar szleng kutatás bibliográfiája*. 2. javított, bővített kiadás. Szleng kutatás 7. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KIS TAMÁS 2020a. Két újabb 18. századi zsvánnyelvi szójegyzék Egerből. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* 24/1: 274–286.
- KIS TAMÁS 2020b. Böszörményi zsvánnyelvi szójegyzékek. *Magyar Nyelvjárások* 58: 193–226.
- KÜRTI LÁSZLÓ 2006. Betyárok a Felső-Kiskunságban. In: BATHÓ EDIT–UJVÁRY ZOLTÁN szerk., *Jászok és kunok a magyarok között. Ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére*. Jászsági Könyvtár 6. Jászberény, Jász Múzeumért Alapítvány. 374–386.
- KÜRTI LÁSZLÓ 2019. *Lajosmizse. Falu, puszta, község, város*. 1. kötet. Lajosmizse, Mízetáp Mezőgazdasági Kft.
- LISZTES LÁSZLÓ 1990. Kecskemét első könyvtárosa. (Százhuszonöt éve született Szilády Károly). *Petőfi Népe* 45/235 (1990. október 6.): 5.
- NAGY SÁNDOR 1970. Zsvány nyelv a XVIII. században. *Múzeumi Kurír* 2. (1970. február): 34–36.
- NAGY SÁNDOR 1997. Kínvallatás a hajdúvárosok és a hajdúkerületi törvényszék előtt indított bűnügyekben. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 24: 25–56.

- NAGY SZEDER ISTVÁN 1936. *Kiskun-Halás város története oklevéltárral. 2. rész. A redemptio utáni kor 1745-től kezdve*. Kiskun-Halás, 1993.
- PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA–SZABÓ TAMÁS–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA 1992. *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti Füzetek 4. Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft.–Kecskemét Monográfia Szerkesztősége.
- SCHRAM FERENC 1962. Egy 1775-i tolvajnyelvi szójegyzék. *Magyar Nyelv* 58: 107–109.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA gyűjtötte és szerk., *Erdélyi magyar szótörténeti tár. 1–14*. Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó–Akadémiai Kiadó–Erdélyi Múzeum Egyesület, 1975–2014.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- TÖRÖK GÁBOR 1957. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53: 273–274.
- ÚJVÁRY LAJOS 1962. Az Értelmező szótár szerkezete. In: ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk., *A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárában*. Nyelvtudományi Értekezések 36. Budapest, Akadémiai Kiadó. 7–14.

Glossary III of Outlaw Language from Eger and Relations between 18th-century Hungarian Outlaw Language Glossaries

The paper presents Glossary III of Outlaw Language from Eger found in the Archives of Kecskemét. This glossary clearly reveals the relationship between 18th-century glossaries of Hungarian outlaw language. The most important conclusion affecting our previous knowledge of the topic is that Glossary III of Eger proves that Glossary I of Böszörmény was not an independent collection but a copy of Glossary III of Eger made in Böszörmény. This resulted in a paradox in which the finding of Glossary III of Eger did not increase but rather reduced the number of glossaries of Hungarian outlaw language.

Keywords: outlaw language, cant, market thieves, linguistic record, glossary, Eger, Böszörmény

Kis Tamás
ORCID: 0000-0002-9500-7525
Debreceni Egyetem
kis.tamas@arts.unideb.hu